

Pál Zoltán

Nagy állambiztonsági irodalomkönyv

Szőnyei Tamás: Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990

Szőnyei Tamás újságíró tavalyelőtt megjelent vaskos köteteiben arra tett párját ritkító kísérletet, hogy bemutassa a XX. századi magyar irodalmat ért szellemi pusztításnak egyik legfontosabb eszközét: a Kádár-kori politikai rendőrség „irodalmi embereket” ellenőrző tevékenységét. A több mint 2200 oldalas mű adatgazdagságával, forrásidézeteivel minden bizonnyal sokat forgatott műve lesz a jelenkori művelődés- és irodalomtörténetet kutató szakembereknek, érdeklődőknek, érintetteknek – megfigyelőknek és megfigyeltnek egyaránt! Tudományos életünk különös fintora, hogy éppen egy olyan személy vállalta magára a téma összefoglalását, aki nem tartozik a „céhes tudósok” közé. Természetesen ettől még nem kell megijednie a történettudomány felkent szakembereinek, volt már arra példa, hogy újságírók igényes, historikusok számára is haszonnal forgatható kiadványokat állítottak össze az 1945 utáni magyar történelem fontos témáiról.¹ Szőnyeiének sem ez az első, jelenkorral foglalkozó munkája, évekkel ezelőtt már megjelent egy könyve a magyar könnyűzene és az állambiztonság kapcsolatáról.² Van tehát tapasztalata a hatalmas témák feldolgozásában, az óriási anyaggyűjtésekben, ehhez képest kell vizsgálni, hogyan sikerült megoldania vállalt feladatát.

A szerző az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött forrásokat használt fel művének megírásához. Tagadhatatlan, hogy számos érdekes adat, adalék, információ került napvilágra a diktatúra irodalmáról, kulturális életéről, egyes személyek tönkretételéről vagy karrierépítéséről. Szőnyei nagyon fontos forrásokat igyekszik bemutatni. Könyvéből megismerhetjük többek között *Kristó Nagy István* szerkesztő, kritikus, irodalomtörténész tevékenységét, akit „Juhász Lajos” fedőnéven foglalkoztattak a kora Kádár-korban (de már évekkel korábban is dolgozott a politikai rendőrségnek). 1956. november és 1963. január között kilenc dossziét töltött meg jelentéseivel, s a könyvkiadók világában segítette eligazodni a Belügyminisztérium munkatársait.³ Ugyanakkor pozitív szerepet is játszott: jelentéseivel igyekezett segíteni régi ismerősén, *Németh Lászlón*, akit mélyen tisztelt.⁴ Máshol *Szentiványi Kálmán* („Duna”) besúgói portréjáról, motivációiról, tevékenységéről informálódhatunk.⁵ Tanulmányozhatjuk *Ilia Mihály* évtizedeken át nyúló megfigyelésének főbb mozzanatait, a lejáratására tett sikertelen kísérleteket.⁶ Még jobban megismerhetjük a *Zsigmond Gyula*, *Bodor György* és *Püski*

1 Jó példák erre: Pünköshti Árpád: *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2004.; Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík Kiadó, 1997.

2 Szőnyei Tamás: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül, 1960–1990*. Budapest, Magyar Narancs – Tihanyi Rév Kiadó, 2005.

3 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet*. Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 89–90. és 185.

4 *Uo.*, 478–479.

5 *Uo.*, 441–445.

6 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 2. kötet*. Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 640–641.

Sándor elleni 1962-es koncepciót, továbbá Szabó Dezső híveinek meghurcoltatását.⁷ (Sajnálatos, hogy a mindkét ügyben fontos szerepet játszó, „Borisz” fedőnéven jelentő Nagy Péter irodalomtörténészről szóló Papp István-tanulmányra nem hivatkozik Szőnyei, pedig kétszer is megjelent⁸, és mindkét változat elérhető az interneten.) Olvashatunk a Forrás 1984-es szekszárdi estjéről, ahol Hatvani Dániel főszerkesztő kifejtette, hogy „egy jó folyóirat nem a konfrontációt, hanem a konszenzust keresi”, azaz a megyei pártszervekkel való jó viszonyt⁹, s elmerenghetünk azon, hogy minden kinyilvánított „békés szándék” ellenére mégis milyen intenzíven figyelte az állambiztonsági a kecskeméti folyóirat munkatársait. Eltöprenghetünk azon is, milyen bizarr, hogy a szociográfia – mely a Forrás fő témái közé tartozott – nemcsak a Horthy-korban, hanem Kádár János Magyarországon is „ellenzéki” tudománynak számított.¹⁰ Oldalakon át lehetne még sorolni az érdekes, jelentős vagy kevésbé jelentős történeteket, sorsokat, drámákat, amiket a szerző igyekszik minél jobban bemutatni. A kanonizált írók/költők éppúgy helyet kaptak ebben a munkában, mint a kevésbé ismert, nem kimondottan tehetséges alkotók. Fővárosiak és vidékiek, hazaiak és emigránsok egyaránt.

A két kötetben található névtengerben nem könnyű eligazodni, de a szerző nagyon dicséretes módon részletes, korrekt életrajzi jegyzeteket készített a korszak jelentős költőiről, íróiról, tudósairól, politikusairól. Ezek elhelyezése ugyanakkor meglehetősen véletlenszerű, az Ilia Mihályról szóló, hosszú alfejezet legvégén olvashatjuk csak a megfigyelt szerkesztő/irodalomtörténész életének és munkásságának összefoglalását.¹¹ Szerintem jobb lett volna külön gilyújteni, és a második kötet végéhez illeszteni a sok életrajzi jegyzetet, ábécérendben.

Szőnyei sokszor logikus következtetéseket von le a feldolgozott forrásokból, de nem minden esetben. A „Kilencek” nevű ifjú költői csoportosulás *Elérhetetlen föld* című versantológiájának 1969-es összeállításáról és megjelenetéséről pl. nem talált a szerző állambiztonsági forrást. „Eszert nem volt emberük a Kilencek között és közelében, kiadói közegeben mozgó informátoraik pedig ha tudtak is róla, nem tartották jelentésre érdemesnek ezt a próbálkozást”¹² – írja. Csakhogy ez egyáltalán nem biztos. Nagyon is valószínű, hogy a politikai rendőrség nyomon követte az antológia sorsát, hisz a kilenc fiatal költő közül – finoman szólva – egyik sem tartozott a rezsim kegyeltjei közé.¹³ Az erről szóló dokumentumokat minden bizonnyal még idejében megsemmisítették az elvtársak, de Szőnyei ezt nem említi meg, pedig érdemes lett volna az iratpusztításokkal kapcsolatban hasznosítani az elérhető szakirodalomnak legalább egy részét.¹⁴ A szerző műve végén tér csak ki a dokumentummegsemmisítés témájára.¹⁵

Szőnyei láthatóan igyekezett objektíven, részrehajlás nélkül írni a különféle irodalmi irányzatokhoz tartozó írók/költők és értelmiségiek állambiztonsági ellenőrzéséről, megfigyeléséről, adott eset-

7 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 537–552. és 555–598.

8 Papp István: *Kettős ügynök – Nagy Péter, Szabó Dezső és az állambiztonság.* In: *Kommentár*, 2010/5. 18–29., illetve ugyanezzel a címmel. In: *Lustrum. Ménesi út 11–13. Sollemnia aedificii a. D. MCMXI inaugurati.* Szerkesztette: Horváth László–Laczkó Krisztina–Tóth Károly. Budapest, Typotex – Eötvös Collegium, 2011. 625–637.

9 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 2. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 406–407.

10 Pl. *Uo.*, 596–599.

11 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 2. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 645.

12 *Uo.*, 113.

13 *Csontos: i. m.*, 7.

14 Pl. Baráth Magdolna: *Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése.* In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004. 255–279.; Révész Béla: *„Itt tudás- és ismeretzavar van.”* Pallagi Ferenc meghallgatása az Országgyűlés Nemzetbiztonsági Bizottságának 1990. július 19-i ülésén. In: *Betekintő 2011/1. sz.* http://www.betekinto.hu/2011_1_revesz; Unger Gabriella: *Ellenkultúra és állambiztonság.* In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004. 165–188.

15 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 2. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 1036.

ben meghurcolásáról, de művéből több helyen is érezhető, hogy a népi mozgalomhoz köthető tollforgatókkal kapcsolatban egyoldalú kijelentéseket tesz. Úgy véli, hogy az 1956 utáni megtorlások sokkal keményebben sújtották az „urbánus”, „polgári” vagy „szocialista” gyökerű, a reformkommunizmus mellett elkötelezett alkotókat, mint a népi írókat.¹⁶ Sajnos ez a téves megítélés régóta jelen van a magyar történetírásban.¹⁷ A népi írók helyzete egyáltalán nem volt jobb, mint más irányzatokhoz tartozó társaiké: 1958-ban kollektíve ítélte el párthatározat őket, ügynökök hadát állították rájuk, és őket is sújtotta a letartóztatás. Szőnyei le is írja, hogy a népi mozgalom kevésbé ismert, fiatalabb alkotói közül többen (Fekete Gyula, Tímár Máté, Sándor András) rács mögé kerültek¹⁸, de nem teszi hozzá, hogy egyébként Bibó Istvánt is lecsukták, aki szintén a népi mozgalom tagja volt.¹⁹ De Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Féja Gézát, Tamási Áront, Sinka Istvánt és sok más jelentős szerzőt is a potenciális bűnösök között tartották számon, ráadásul rengeteg népi értelmiségit sújtott internálás vagy börtön.²⁰ Maga Kádár János mondta ki a PB 1958. április 11-i ülésén, hogy szerinte a népiek kártékonyabbak voltak az urbánusoknál.²¹ A hatalom egyértelműen arra törekedett, hogy minél jobban megfélemlítse őket is. Kétségtelen, hogy emellett egyezkedni is próbált velük, engedményeket is kaptak, de sokszor meg is nehezítették az életüket. A „polgári-urbánus” szerzők már rég szabaddalbon voltak, amikor Illyés Gyulát még mindig (gyakorlatilag élete végéig) cenzúrázták. Kádár János és köre leginkább a nacionalizmustól, a nemzeti alapú ellenzékiiségtől tartott, egészen a rezsím 1989-es bukásáig. Ez azonban sokszor nem derül ki világosan a „Titkos írásból”, viszont olyan érthetetlen állítást is olvashatunk, hogy „állambiztonsági szemszögből minden csoportjellegű képződmény éberségre intő kockázati tényező volt, főleg, ha egyértelműen polgári platformon állt.”²² A „főleg” használatát teljesen indokolatlannak tartom. Ahogyan azt is, hogy Szauder József irodalomtörténész az MSZMP számára „megbízható” irodalmárok közé sorolta be Szőnyei, olyanokkal állítva egy sorba, akik valóban igyekeztek minél jobban kiszolgálni a kommunista rezsimit (Köpeczi Béla, Tolnai Gábor stb.).²³ Ha annyira „megbízható” volt Szauder, akkor miért figyelte a politikai rendőrség?²⁴ Ugyancsak érthetetlen, hogy az ügynökök beszervezett Pomogáts Béla önkéntes lebukásával, azaz dekonspirációjával miért nem segíthetett másokon? Hiszen azon az oldalon, ahol Szőnyei ezt állítja, idézi azt a forrást, melyben az állambiztonság embere kifejti, hogy Pomogáts „árulása” mennyire hátráltatta az ügynöki munkát.²⁵

Ennyire terjedelmes írásműnél szinte természetes, hogy időnként „becsúsznak” elírások, elgépelések, de olykor tárgyi tévedések is. Néhányra érdemes felhívni a figyelmet, hogy az esetleges jövőbeli kiadásokban már helyesen szerepeljenek: az első kötet 39. oldalán pl. a *Csillag* című, 1947-ben induló lapot a KMP folyóirataként említi a szerző, pedig a magyar szélsőbaloldali párt akkor már MKP volt, vagyis Magyar Kommunista Párt (bizonyára csak egyszerű elgépelésről lehet szó). Ennél súlyosabb

16 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 87.

17 Erre már Vasy Géza is felhívta a figyelmet: Vasy Géza: *Klasszikusok és kortársak. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Krónika Nova, 2007. 48.

18 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 419.

19 Óze Sándor: *Nemzettudat és historiográfia.* [Budapest], Hamvas Intézet, 2009. 248., Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990.* [Budapest], Jaffa Kiadó, 2012. 97., 204–205., 235., de a népi írókat elítélő pártállásfoglalás is többször említi Bibót: A „népi írókról.” Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. In: *Társadalmi Szemle.* 1958. június. 38–69. 56–58., 65.

20 *Uo.*, 236.

21 Révész, i. m. 97.

22 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 683.

23 *Uo.*, 444–445.

24 L. pl. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3. 1. 2. M-41884. 89–90. Jelentés. Irodalomtörténeti problémák Szauder Józsefről. 1958. szeptember 11.

25 Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 621–622.

tévedés, hogy Szőnyi szerint a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetét 1957. január 1-jén alapították.²⁶ Valójában 1955-ben alapították, és 1956. január 2-án kezdte meg a működését.²⁷ S ha már a neves kutatóhelynél tartunk: a szerző többször is elírta az intézmény nevét²⁸, ami 1968-ig volt Irodalomtörténeti Intézet, utána pedig Irodalomtudományi Intézet. Sajnos arra is van példa, hogy Szőnyi rosszul hivatkozik bizonyos művekre, pl. az első kötet 991. oldalán *Nagy Pál Journal in-time – él(e)tem* című önéletrészletének 2. kötetére, holott a 3. a helyes.

A szerző által felhasznált irodalom igencsak tekintélyes, látszik, hogy éveken át igyekezett magát beleolvasni több mint három évtized irodalom-, illetve művelődéstörténetébe. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy lehetetlenség *mindent* elolvasni és felhasználni, van egy pont, amikor a történésznek/újságírónak abba kell hagynia az anyaggyűjtést. Mégis, bizonyos művek bántóan hiányoznak a bibliográfiából, pedig ezek minden bizonnyal sokat javítottak volna a munkán. Célszerű lett volna a *Béla Miklós*²⁹ és *Domokos Mátyás*³⁰ által készített riportokat felhasználni. A XX. századi magyar irodalom egyik legkiválóbb ismerőjének, *Vasy Gézá* két fontos tanulmánykötete is van, amelyek igyekeznek áttekintést adni az 1945 utáni magyar irodalom történetéről, és néhány fontosabb szerzőjéről „*Hol zsarnokság van.*” *Az ötvenes évek és a magyar irodalom. Tanulmányok, elemzések.* Budapest, Mundus, 2005;³¹ *Klasszikusok és kortársak. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Krónika Nova, 2007). *N. Pál József* több művére is hivatkozhatott volna a szerző³², igaz, egyik legfontosabb, lassan már klasszikusnak számító tanulmánya az 1958-as népi írókat megbélyegző párthatározatról³³ szerepel a szövegben³⁴ (de az irodalomjegyzékben nem). Az 1956 utáni évekről szóló rész megírásához a szerző haszonnal forgathatta volna *Fázy Anikó* könyvét (*A Naptha szindróma.* Budapest, Hamvas Intézet, 2003), ahol olvashatott volna a forradalom nyugat-európai, értelmiségi visszhangjáról, a Magyar és a Nemzetközi PEN Klub szerepéről, továbbá a szocialista blokk írószövetségeiről is. Nem találtam a korszak egyik legfontosabb, a (szocialista) realista irodalmat terjesztő, a hivatalos kultúrpolitika által éveken át támogatott irodalomtörténész, *Pándi Pál* életéről és munkásságáról szóló interjúkötetet (*Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből.* Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette: Csáki Judit és Kovács Dezső. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó – Szemtanú, 1990), pedig ha valaki, akkor Pándi nagyon komoly szerepet játszott a korszak irodalompolitikájának alakításában, irodalmi tudatunk eltorzításában. Ugyanígy hiányolom a másik póluson elhelyezkedő, a mindenkori aczéli kultúrpolitika által gyűlölt, a népi és a határon túli magyar irodalmat tömegeknek népszerűsítő *Czine Mihály* emlékére kiadott köteteket (*In honorem Czine Mihály.* Szerkesztette: Görömbei András és Kenyeres Zoltán. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999; Végh Károly: *Czine Mihály.* Budapest, Pro Literatúra Alapítvány – Agroinform, 2002), s különösen az elsőkben található írást a nemrég elhunyt *Görömbei András*tól.³⁵ A határon túli magyar irodalmi élettel foglalkozó részeknél nem ártott volna

26 Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 131.

27 Bodnár György: *Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2000. 9.

28 Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 135. és 615.

29 *Történelmi jelen idő. Beszélgetések a magyar irodalom legújabb fejezeteiről.* Szerkesztette és a bevezetést írta: Béla Miklós. Budapest, RTV Minerva – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.

30 Domokos Mátyás: *A pályatárs szemével.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1982.

31 Ennek a műnek a hiánya különösen az első kötet 20. oldalának lábjegyzetében szembetűnő.

32 Pl. N. Pál József: „*Tisztának a tisztát őrizzzük meg.*” *Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről.* Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2001; N. Pál József: „*A megtartók jöjjenek...*” *Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalom történetéből.* Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2004.

33 N. Pál József: *A népi írókról szóló állásfoglalás és történeti-ideológiai háttere.* In: *Válasz Évkönyv I.* Szerkesztette: Medvigy Endre. [Budapest], Veres Péter Társaság – Püski Kiadó, 1989. 171–198.

34 Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1. kötet.* Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 410.

35 Görömbei András: *Czine Mihály útja.* In: *In honorem Czine Mihály* i. m. 15–31.

hasznosítani az MSZMP nemzetiségi politikájának változásáról szóló irodalmat³⁶, hiszen a szomszédos országok nacionalista politikája és a honi pártelit erre adott (nem megfelelő) válaszai közvetlenül is befolyásolták határon inneni és -túli irodalmi életünket. Biztos vagyok benne, hogy ezen művek felhasználása növelte volna a munka értékét.

Természetesen ezek nélkül is hasznos mű született. Kétségkívül jelentős forrásokat őriznek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, és ezeket dicséretes feltárni, a bennük található adatokat megismertetni a társadalommal. Ugyanakkor ezen iratok sokszor csak egyoldalú képet mutatnak egy-egy eseményről, döntésről vagy sorsról. Mindezen iratokat érdemes más levéltárakban őrzött forrásokkal is összevetni, pl. az Országos Levéltárban őrzött pártanyaggal, melyek olykor „csupán” kiegészítik az állambiztonsági dokumentumokat, sokszor viszont beszédesebbek azoknál. Szőnyeinek is célszerű lett volna más archívumok fondjaiban kutakodnia, annak ellenére, hogy ez még inkább megnövelte volna művének terjedelmét.

Minden hiányosság ellenére is elmondható: jelentős könyvvel gazdagodtunk tavaly. Talán jobban megérthetjük belőle a mai társadalmunk, közösségtudatunk mentális zavarainak számos okát. Rengeteg mélyfúrásra van még szükség ahhoz, hogy még tisztábban lássunk. Addig viszont haszonnal forgathatjuk, egyfajta lexikonként Szőnyi Tamás „nagy állambiztonsági könyvét” jelenkori irodalmi életünk megnyomorításáról.

Budapest, Noran Könyvesház, 2012. 1–2. kötet

36 Az általános képhez l. a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerkesztette: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008 című kiadvány vonatkozó fejezeteit, az erdélyi (és partiumi) magyarság helyzetéről pedig Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.



NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap



Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.